

A túlsúlyos emberek implicit elutasítása gyerekkorban

KENDE ANNA^{1*} – BERNÁTH DÓRA²

¹Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet, Budapest

²Károli Gáspár Református Egyetem, Pszichológiai Intézet, Budapest

(Beérkezett: 2011. szeptember 26.; elfogadva: 2012. július 31.)

Az elhízás pszichológiai aspektusai nem választhatók el a túlsúlyos emberekkel szemben kialakított sztereotípiáktól és a nők társadalmi helyzetétől. Mind a tudományos, mind a köznap megközelítésekre jellemző, hogy az elhízásért elsősorban az egyént és nem a környezeti tényezőket teszik felelőssé. A túlsúlyos embert a társadalom erőteljesen stigmatizálja és diszkriminálja, bár az elutasítás rendszerint indirekt formát ölt, és már gyerekkorban tetten érhető. Kvalitatív vizsgálatunk arra irányult, hogy felmérje e társadalmi összetevők hatásait a serdülőkor előtt álló lányok elhízással, a túlsúlyos emberekkel és a soványságideállal kapcsolatos attitűdjeiben. Nyolc fókuszcsoporth-interjúban 51, 9–11 éves gyerek vett részt Budapesten és környékén. Az interjúk szociálpszichológiai tartalomelemzése több szinten, a „grounded theory” elve szerint és a sztereotipizálás hatásainak elméleti kerete mentén zajlott. Eredményeink a túlsúlyossággal szembeni egyöntetű, negatív attitűdökről árulkodnak, amelyek kifejeződése kommunikációs tabuba ütközik, így az elutasítás ténye implicit marad. A gyerekek morális dilemmát élnek át, mivel az elutasítás tapasztalata szembekerül a saját magukról fenntartott pozitív, toleráns én képével. Következésképp a túlsúlyhoz kapcsolódó attribúció kérdése meghatározó szerepet kap az elfogadás-elutasítás dinamikájában. A beszélgetéseket a soványság normatív jellege, vagyis a sovány mint jelző nélküli állapot gondolata is áthatja. Mivel azonban mindez implicit módon és nem nyíltan kommunikálva fogalmazódik meg, a túlsúlyos gyerekek fenyegetett helyzete fokozottan tetten érhető, hiszen az implicit vagy averzív elutasítást az elutasító nem, csupán az elutasított érzékeli. A túlsúly problémája megnevezhetetlen, mégis áthatja a csoportdinamikát. Kutatásunk eredményei arra engednek következtetni, hogy a serdülőkor előtt álló lányokban kiemelten fontos lenne tudatosítani az (A) egészséges táplálkozással, az egészséges életmóddal, vagyis az elhízás megelőzésével és kezelésével kapcsolatos és a (B) külső megjelenésre vonatkozó társadalmi elvárások, sztereotípiák és kirekesztő attitűdök közötti különbséget.

Kulcsszavak: túlsúly, obezitás-stigma, prepubertás kor, implicit sztereotípiák, averzív elutasítás, csoportdinamika, fókuszcsoporth-interjú

* Levelező szerző: Kende Anna, 1028 Budapest, Rend utca 10.
E-mail: kendeanna@gmail.com

„Énvelem már csinálták azt, hogy mivel picit túlsúlyos vagyok, vagy nem tudom, picit kövérebb, mint mondjuk a Rozi, és akkor a Barbi azt hitte, hogy mivel én dagi vagyok, ezért én úgysem fogom érteni...”

Hédi, interjúrészlet

1. Bevezető

1.1. Az elhízás szociálpszichológiai elemzésének fontossága

Mind az elhízás, mind a kórosnak tekinthető soványság és fogyókúrázás olyan pszichoszociális jelenségek, amelyek kapcsolódnak a gyermekkorhoz, és bár kialakulásuk oka többtényezős, erősen összefonódnak a társadalom nőikkel, nőiséggel kapcsolatos elvárásaival, reprezentációival is. Kutatásunk azokra a problémákra hívja fel a figyelmet, amelyek a túlsúly és a soványság gyerekkori reprezentációit, a túlsúlyos társakhoz való viszonyulást, a túlsúllyal kapcsolatos vélemények alakulását jellemzi, és nem utolsósorban arról számol be, hogyan alakítja a gyerekcsoportok dinamikáját a külső megjelenés és az elhízás kérdése.

A fejlett országokban az elhízás és az elhízással összefüggő betegségek egyfajta járványszerűen jelennek meg a tudományos és a hétköznapi diskurzusokban (Colls & Evans, 2009; Wright & Harwood, 2008). Jelen írás nem tekinti feladatának sem azt, hogy az elhízás súlyosságát tárgyaló egészségügyi szakirodalom mögé, sem az elhízásjárvány-diskurzus kritikájához csatlakozzon, hanem abból indul ki, hogy a túlsúly problémái mint társadalmi és pszichológiai jelenségek megragadhatók.

Az elhízás hazánkban is komoly egészségügyi problémának számít. Egy 2009-es, 11 ország részvételével zajló OECD-felmérés szerint a túlsúlyosság és az obezitás¹ ma már általános és folyamatosan növekvő társadalmi jelenség (Sassi, Devaux, Cecchini, & Rusticelli, 2009). Összességében a lakosság több mint fele küzd súlyproblémákkal (Kincses, 2004). Az elhízás jelensége a gyermekek körében is jelentős mértékben terjed. Lobstein és Frelut (2003) közlése szerint Európában a gyermekek 20%-a tekinthető túlsúlyosnak vagy elhízottnak. Magyarországon a 13–18 éves korosztály 14,7%-a túlsúlyos és 5,1%-a kövér, míg a 2–10 évesek között 11,2% a túlsúlyosok és 6% a kövérek aránya (Erhardt, 2010). Az alacsony szocioöko-

¹ A tudományos diskurzusban a túlsúly a 25 vagy annál magasabb BMI-értéket jelenti, míg obezitásról, elhízásról 30 fölötti BMI-értéknél van szó. A jelen tanulmány elsősorban köznap értelemben használja a túlsúlyos és elhízott kifejezéseket.

nómiai státusz és az elhízás pozitív korrelációja Magyarországon is ugyanúgy kimutatható a felnőtt nők körében, mint a fejlett világ többi országában (Sobal, 1991; Lobstein & Frelut, 2003; Szumska, 2006).

A gyermekkori elhízás összetett folyamat, amely az orvosi irodalom szerint két nagy csoportra osztható. Az elsődleges (exogén) elhízás esetén a pontos ok nem ismeretes, az örökletes hajlamot a környezeti tényezők juttatják érvényre. Ezzel szemben a másodlagos (endogén) elhízást leginkább betegség okozza. A gyermekkori kövérség rövid és középtávon is súlyos következményekkel jár, mint például már a gyermekkorban jelentkező beilleszkedési és pszichoszociális zavarok, nehéz mozgás, ortopédiai problémák, tanulási nehézségek, hormonális és anyagcserezavarok, vérnyomásproblémák (Rodé, 2006; Sallai, 2001).

A családi és egyéni kockázati tényezők közötti kapcsolat cirkuláris ok-sággként ragadható meg (Túry, 2005). Az elhízott gyermekek egy része lelki okok miatt eszik többet a szükségesnél, így az evés nemcsak az éhség legyőzésének eszköze lesz, hanem a szorongás, a félelem, az idegesség leküzdésének is. Azonban még ha az öröm is az evés oka, ez ördögi kört eredményez, hiszen az elhízás miatt a gyerek elszigetelődik, és emiatt újra meg újra az evésbe menekül.

Az evészavarok kialakulásában fontos szerepet játszanak a társas, társadalmi és kulturális tényezők is. A női szerepváltozások és a fogyasztói társadalom működésének törvényszerűségei magyarázatot adnak arra, miért válnak az egyre soványabb, egyre kevésbé természetes megjelenésű nők nőideálokká, és ezekkel összefüggésben miért terjednek egyre szélesebb körben az evészavarok. A 20. század történetében a női szerepek sokszor, sokféle hatásra változtak meg. Ezekkel összefüggésben, de sokszor csak egy-egy ikonszerű sztár kiemelésével a fiús, a telt, a sportos vagy az extrém sovány egyaránt egy-egy korszak meghatározó nőideáljait képezték. A 60-as évektől terjedő sovány modell-ideál a mai napig érvényben van. A 80-as évektől kezd elterjedni a plasztikai sebészet, ekkorra tehető a fogyókúrával kapcsolatos könyvek és újságok rohamos elterjedése is, ami a mai napig tart. A különbség az akkori helyzet és a mostani között abban áll, hogy az ingerküszöb egyre nehezebb átlépése miatt egyfajta extrémizáció ment végbe (Bordo, 2003). A Naomi Wolf (1999) által leírt szépségkultusz a test szépítésének a kényszerére utal, amely a soványság, fiatalság, szépség összefüggéseinek sulykolásával hiteti el a nőkkel, hogy a test ápolása egyet jelent a társadalom által ideálisnak tartott test elérésével. A nők számára a társadalmi sikeresség egyik mércéjévé a test vált.

Az evészavarok pszichológiai, interperszonális és társadalmi/kulturális összetevői, és az elhízás pszichológiai és társas következményei egyaránt azt jelzik, hogy külön is indokolt az obezitás szociálpszichológiai elemzé-

se, vagyis az elhízással és a túlsúlyos emberekkel kapcsolatos attitűdök vizsgálata. Az evészavart és az elhízást is jellemző ördögi kör egyik fontos elemét jelenti a társadalom hozzáállása a külső megjelenéshez. Így a túlsúllyal kapcsolatos attitűdök és attitűdváltozások is meghatározó szerepet kapnak abban, hogy kialakul-e az evészavar, illetve elhízás, továbbá mi történik az evészavarban szenvedő vagy túlsúlyos emberrel. Tanulmányunkban a túlsúllyal küzdő gyerekek csoporton belüli helyzetére, megítélésére összpontosítunk, továbbá arra, milyen attitűdökkel rendelkeznek az elhízással kapcsolatban. Ennek következtében tanulmányunk nem foglalkozik közvetlenül azzal a kérdéssel, hogy az elhízás milyen egészségügyi kockázatokat jelent, és azzal sem, hogy milyen egyéni, társas, társadalmi vagy orvosi erőfeszítések árán előzhető meg az elhízás, egyszerűen a túlsúlyos emberek társadalmi jelenlétének tényéből kiindulva mérlegeli az elfogadás és elutasítás folyamatait.

1.2. Sztereotípiák, elutasítás

A sztereotipizálás és az előítéletesség korai kutatásai elsősorban az elutasítás okaival és azzal a személlyel foglalkoztak, akit a sztereotipizálás folyamata, illetve az előítéletesség jellemez (Sanford, 1998). A legújabb kutatások azonban nagyobb hangsúlyt fektetnek annak vizsgálatára, hogy mi történik az elutasítást elszenvedő személlyel, hogyan hatnak az identitására, személyiségfejlődésére, teljesítményére, pszichológiai jóllétére a felé irányuló sztereotípiák, illetve a kirekesztés és marginalizáció folyamatai (Allison, 1998; Branscombe, Ellemers, Spears, & Doosje, 1999; Fitzgerald, Swan, & Fischer, 1995; Good, Aronson, & Inzlicht, 2003; Lazarewicz, Schmader, & Stone, 2003; Sherman & Cohen, 2006; Steele & Aronson, 1995).

Az előítéletekről készült első átfogó szociálpszichológiai elemzésben Allport (1977) leszögezi, a szóbeli előítéletesség egy fontos lépés a diszkrimináció különböző formái felé, a beszédaktus elmélete pedig nyomatékosítja, hogy nincsenek ártalmatlan előítéletek, a kimondás maga az elutasítás aktusa (Austin, 1990). Azonban nemcsak a kimondott, hanem a ki nem mondott előítéletek is károsak lehetnek. Az elmúlt évtizedek kutatásai arra az álláspontra jutottak, hogy az előítéletesség attitűdteszteken vizsgált csökkenése tulajdonképpen csak az előítéletek egy átalakulását jelzi, vagyis nem az előítéletek csökkenéséről van szó, csupán arról, hogy ezek nyílt kifejeződése akadályozottá vált (Brown, 1998). A közbeszéd átalakulása, a politikai, társadalmi változások a kétezres évek elejéig egyértelműen egyfajta kommunikációs tabu és látencia kiépülését eredményezték a legtöbbet vizsgált etnikai előítéletek terén (Erős, 2005). A politikailag

korrekt beszéd mód nemcsak az etnikai kisebbségekről alkotott nyílt vélemények megváltozását, de mindenféle másság, mássághoz való viszonyulás újrafogalmazását eredményezte. És bár ez a folyamat Magyarországon megbicsaklott a politikailag valamilyen módon célkeresztbe került kisebbségek – mint például a romák vagy a melegek – esetén (Kálmán & Bognár, 2011), a bizonyos testi jellemzők által meghatározott csoportok elutasításának mérséklésére irányuló kísérletek mindenképpen ebbe az irányba mutatnak. A tabusítás folyamata központi jelentőségű egy korábban expliciten vállalt előítélet implicitté válásában (Kielty, 2008), amely egyúttal azt is jelenti, hogy egy adott csoporttal kapcsolatos kommunikációs akadály is meghatározhatja, hogy a felénk irányuló előítéletek kifejeződése jellemzően explicit vagy implicit módon történik (Mason, Marks, Simoni, Ruiz, & Richardson, 1995).

Az implicitté váló előítéletek mellett a másság túlhangsúlyozása is problémaforrássá válhat (Minnow, 1990). A multikulturalizmus problémái éppen az esszencializált, túlhangsúlyozott különbségek megerősítése miatt mélyítik el a szakadékot különböző társadalmi csoportok között, amelyből nyilvánvaló, hogy az integráció, az elfogadás és a tolerancia fogalmai egymással hierarchikus kapcsolatban álló csoportok közötti viszonyra utalnak (Blommaert & Verschueren, 1998; Lewis, 2005).

Az előítéletek áldozatai különbözőképpen reagálhatnak az elutasítás tapasztalatára. Már Allport (1977) elkülöníti azokat, akik a külvilágot hibáztatva kifelé hárítónak, és azokat, akik önmagukban keresik az elutasítottság okát, vagyis befelé hárítók. Az identitásalakulás szempontjából fenyegető, ha a kisebbségi csoport tagja rendszerigazoló attitűdöt vesz fel, és átveszi a többség negatív előítéleteit (Jost & Banaji, 1999). Breakwell (1986) fenyegetett identitásról beszél, amely általánosabb értelemben utal azokra a helyzetekre, amelyekben a személy az identitás alapműködéseiben fennakadást érez. Ezek a fennakadások szoros összefüggést mutatnak a személy csoporttagságainak külső meghatározóival, vagyis a szociális környezet elutasító attitűdjével.

A sztereotipizálás implicitté válása a célcsoport tagja szempontjából a nyílt elutasításnál kedvezőtlenebb következményekkel jár. Egyes kutatások arra mutatottak rá, hogy az implicit (Banaji & Greenwald, 1994), az averzív (Dovidio & Gaertner, 2004) és a felszínen jószándékúnak tűnő (Glick & Fiske, 1996) sztereotípiáknak nehezebb ellenállni. Ezekben az esetekben ugyanis az elutasító személy nincs tisztában az elutasítás tényével, miközben az elutasított érzi, tapasztalja, hogy nem azonos elbírálás alá esik, a kapcsolatteremtés gátolt (Barreto & Ellemers, 2005; Jackman, 1994; Kilianski & Rudman, 1998).

A sztereotípiáknak való ellenállást számos tényező befolyásolja. A cso-

porttagság láthatósága, a feltételezett veleszületettség vagy önkéntesség, a csoporttagság megváltoztathatósága mind meghatározó szerepet játszanak abban, hogy egy személy milyen stratégiát alakíthat ki a számára fenyegető identitáspozícióval való megküzdésre. Az attribúcióelméletek értelmében a sztereotipizálás negatív következményei csökkenthetők, ha a személy saját magán kívül álló okokra vezeti vissza a kialakult szorongást és teljesítményromlást (Good, Aronson, & Inzlicht, 2003), erre azonban csak korlátozott lehetősége van akkor, ha a csoporttagságért őt felelősség terheli.

1.3. Túlsúlyos gyerekek mint az elutasítás sajátos célcsoportja

Összehasonlítva más kisebbségi csoportokkal, a túlsúllyal küzdő gyerekek sajátos helyzetben vannak. Annak ellenére, hogy az elhízás kulturális és társadalmi reprezentációi rendkívül változatosak, a túlsúlyosság negatív megítélése a nyugati világban hosszú évtizedek óta egyértelmű jelenség (Richardson, Goodman, Hastorf, & Dornbusch, 1961). Az élet számos területén – munkahely, oktatás, személyes kapcsolatok stb. – kimutatható az elhízással küzdő emberek diszkriminációja (Puhl & Brownell, 2001). Ennek ellenére egy serdülők körében végzett kutatás megerősítette, hogy az elhízással járó stigma többnyire implicit és indirekt, így például eltérő bánásmódban vagy a testalkatra vonatkozó közvetett utalások formájában jelenik meg (Neumark-Sztainer, Story, & Faibisch, 1998). Ugyanakkor a felnőttekkel ellentétben éppen a gyerekek szembesülhetnek gyakrabban a csúfolással mint az elutasítás explicit formájával az elhízás kapcsán (Neumark-Sztainer és mtsai, 2002).

A túlsúlyhoz kötődő elutasítás egyik fontos jellegzetessége, hogy a kisebbségi csoport-hovatartozás – tehát maga a túlsúly – látható. Miller, Rothblum, Felicio és Brand (1995) például egy kutatásban azt mutatta ki, hogy azok a nők, akik úgy gondolták, hogy a túlsúlyuk látható a partnerük számára, sokkal ügyesebben viselkedtek a társas helyzetekben, mint azok, akik úgy vélték, hogy túlsúlyukat a partnerük nem észleli. Ezt a társas jártasságot Millerék egyfajta kompenzációs mechanizmusként értelmezték. Egy látható kisebbségi hovatartozás azt eredményezi, hogy a személy a társas interakciók során nem tud elmenekülni a hozzá kapcsolódó stigmától (Puhl & Brownell, 2003).

További sajátossága az elhízáshoz kapcsolódó elutasításnak, hogy a túlsúly nem jár együtt egy szociálpszichológiai értelemben vett csoporttagsággal. A legtöbb túlsúlyos ember ideiglenesnek tekinti elhízottságát, így nem olyan erős a késztetés számára, hogy hatékony stratégiát dolgoz-

zon ki az identitást fenyegető állapot megszüntetésére. Talán ez is hozzájárul ahhoz, hogy a túlsúlyos emberek körében rendkívül magas a negatív önsztereotipizálás (Quinn & Crocker, 1998).

A kövérséggel kapcsolatos elutasítás megfeleltethető a Kinder és Sears (1981) által leírt szimbolikus előítéletességnek is, hiszen a túlsúlyos ember elutasítása nem elsősorban a kövérséggel kapcsolatos sztereotípiák mentén történik, hanem azért, mert az elhízott emberekre a többség úgy tekint, mint akik szembehelyezkednek az önkontroll kulturális elvárásával. „Ha ideológiai alapon mindig kontrollálható oksági kapcsolatot feltételezünk másoknál, akkor az emberek hajlamosak lesznek az elhízott embereket hibáztatni és stigmatizálni a testsúlyuk miatt” (Crandall, 1994, 884. o.).

Az elhízást közvetlenül kiváltó tényezőként a nagy nemzetközi egészségügyi kutatások a helytelen táplálkozást, illetve a mozgásszegény életmódot határozták meg (Sassi és mtsai, 2009). Az obezitásjárvány diskurzusa tehát megerősítette azt, hogy a túlsúlyos emberek felelősek az állapotukért, ráadásul a helyzetük egyfajta krízisállapotot tükröz. Az egészségügyi szakemberek gyakorlatilag megkonstruálták a lusta és drága, és mint ilyen, felügyeletre szoruló „túlsúlyos” és „vesélyeztetett” testeket (Rail, Holmes, & Murray, 2010).

Amikor azonban túlsúlyos gyerekekről beszélünk, akkor a felelősség-hárítás folyamatai másképp zajlanak le, mint felnőttek esetén. Az elhízás endogén és exogén okainak tradicionális, orvosi elkülönítése eleve eltérő helyzetbe hozza a túlsúllyal küzdő emberek különböző csoportjait, de gyerekek esetén az elhízással járó felelősség terhe egészen addig biztosan a környezetet, így elsősorban a szülőt terheli, ameddig a társadalom nem feltételez elegendő ágenciát a gyerekekben ahhoz, hogy ő maga vállaljon felelősséget az étkezési szokásaiért és a testmozgásért.

A serdülőkor egy kiemelt fordulópont az identitásalakulás folyamatában. Azonban a gyerekek, különösen a lányok, már jóval a testi változások bekövetkezése előtt megtanulják a játékok, reklámok, ruhák stb. segítségével, hogy a társadalom milyen elvárásokat támaszt a testsúlyukkal kapcsolatban, továbbá azt is, hogy a boldogság és az ideális test szorosan összefonódik egymással (Galambos, Almeida, & Petersen, 1990).

A serdülőkor előtti időszakban a gyerekek már tisztában vannak csoport-hovatartozásaikkal, de még nem kérdőjelezi meg a környezetük autenti-kusságát, illetve saját társadalmi pozíciójukat (Phinney, 1990). Ebben az időszakban a család és a média mellett a kortársak jutnak a legnagyobb szerephez a testkép, az evési szokások és a testsúllyal kapcsolatos kérdések fejlődése terén (Hutchinson, Rapee, & Taylor, 2010; Levine, Smolak, & Hayden, 1994; Shroff & Thompson, 2006; Stice, 1994). Különböző kutatásokból tudjuk azt is, hogy a lányok nemcsak erősebben érintettek a különböző

testkép- és evészavarok kialakulásában, hanem számukra a kortársak által, a megjelenéssel kapcsolatban közvetített üzeneteknek is nagyobb jelentősége van (Jones, Vigfusdottir, & Lee, 2004). A barátnők egyrészt nagyon hasonlítanak egymásra a testsúlyra vonatkozó elképzeléseikben és evési szokásaikban, de a barátságok emellett hatékonyan jelzik előre a testképzavarokat és az evési anomáliákat is (Nichter, 2000; Paxton, Schutz, Wertheim, & Muir, 1999). A túlsúllyal kapcsolatos sztereotípiák következményeinél jelentős az életkor, amely meghatározza, hogy a személy számára a testi megjelenés milyen jelentőséggel bír, továbbá fontos a szociális közeg is, amelyben a túlsúly visszhangot kap (Rosenblum & Lewis, 1999).

Mint látható, jelentős mennyiségű kutatás foglalkozott a túlsúllyal kapcsolatos stigmatizáció folyamatával, illetve a kortársak szerepével az evészavarok kialakulásában, azonban úgy véljük, mind ez idáig hiányzik annak feltárása, hogy a gyerekcsoportok sajátos dinamikájában milyen szerep jut a túlsúllyal kapcsolatos attitűdöknek. Kutatási kérdésünk tehát az, hogy a serdülőkort megelőző időszakban (1) az elhízással kapcsolatos attitűdök milyen jellegzetességeket mutatnak az evészavarok által inkább veszélyeztetett lányok körében; (2) ebben milyen szerepet játszanak a társadalom elhízással kapcsolatos sztereotípiái; (3) illetve az elhízás milyen szerepet tölt be egy gyerekközösség életében, befolyásolja-e az elfogadás és elutasítás mechanizmusait már a serdülőkort megelőző időszakban.

2. Módszer

Kutatásunk fókuszcsoport-interjúkra épült, mely eljárás kiválasztására azért került sor, mert a vizsgálni kívánt jelenség leginkább csoportban figyelhető meg, és a fókuszcsoport-interjú alkalmas a vélemények, véleményváltozások és a csoportdinamika hatékony vizsgálatára. Ezen módszer háttérében az a megfigyelés áll, hogy csoporthelyzetben a jelentős vélemények polarizálódnak, és a polarizált nézetek szerinti elköteleződésre készítetik a résztvevőket (Doise & Moscovici, 1980). A konszenzusra törekvő csoportvita jól közvetíti az egyéni attitűdök, vélemények alakulásának dinamikus természetét, és éppen a csoportdinamika alapján vonhatók le fontos következtetések a közvélemény alakulásának sajátosságairól (Catterall & Maclaran, 1997).

Már három-öt fókuszcsoport-interjú elegendő ahhoz, hogy egy-egy témára jellemző attitűdökről és attitűdváltozásról információhoz jussunk, a csoportok számának növelése nem feltétlenül vezet újabb eredményekhez (Morgan, 1997). A vizsgálatunk résztvevőire jellemző eltérő társadalmi háttér azonban indokolta az ennél valamivel nagyobb csoportszámot.

Mivel az elhízás jelensége összefüggést mutat a társadalmi helyzettel (Lobstein & Frelut, 2003), a beszélgetéseken való részvételre olyan iskolák tanulóit kértük fel, amelyek eltérő szocioökonómiai státuszú lakóközvetekben találhatók.

A fókuszcsoporth-interjúk két moderátor jelenlétében zajlottak, az egyik a beszélgetés vezetéséért, a másik a technikai feltételek biztosításáért volt felelős; egyúttal jegyzeteket készített a beszélgetés menetéről. A beszélgetéseket diktafonra rögzítettük, és szó szerinti átírás után elemeztük.

2.1. Minta

Nyolc fókuszcsoporth-interjút készítettünk, összesen 51 harmadik és negyedik osztályos, 9–11 éves lány önkéntes részvételével, amelyhez a szülők előzetes hozzájárulását kértük. Egy-egy csoport résztvevői jól ismerték egymást, osztály- vagy évfolyamtársak voltak. Az adatok felvételére 2011. január és március között került sor Budapesten, illetve egy Pest megyei településen; minden esetben az iskola egyik üres termében. A vizsgálatban részt vevő gyerekekről adatokat nem gyűjtöttünk, azonban az iskolával és általában az iskolába járó gyerekekkel kapcsolatos háttérinformációk² birtokában kijelenthetjük, hogy viszonylag széles társadalmi palettát jelenítenek meg a résztvevők, bár csupán Budapesten és Pest megyében készültek az interjúk (1. táblázat).

1. táblázat. A fókuszcsoporth-interjúk eloszlása helyszín és osztályfok szerint

	Résztvevők száma	Helyszín	Osztály
1. csoport	7	Budapest, II.	4. osztály
2. csoport	6	Budapest, II.	3. osztály
3. csoport	7	Budapest, II.	3. osztály
4. csoport	8	Budapest, II.	4. osztály
5. csoport	5	Budapest, XIII.	4. osztály
6. csoport	7	Diósd	4. osztály
7. csoport	7	Budapest, VIII.	4. osztály
8. csoport ³	5	Budapest, VIII.	4. osztály

² Az iskolával és az osztállyal kapcsolatos információt az iskolapszichológustól, a pedagógusoktól és az iskola honlapjáról szereztük.

³ A 8. csoport résztvevői sajnálatos módon két „rivális” osztályból jöttek. Az első feladatnál

Az egyik iskola, egy elit körzetben, Budapest II. kerületében található, ennek két elkülönülten működő tagozatán jártunk. Továbbá két pesti, belső kerületi iskola vett részt a kutatásban, egy XIII. kerületi, vegyesnek, illetve átlagosnak is mondható, bérházas és lakótelepi körzet iskolája, valamint egy VIII. kerületi, túlnyomóan hátrányos helyzetű gyerekeket oktató intézmény. Felkerestük továbbá egy Pest megyei település, egy tipikus alvóváros iskoláját, amelyet szintén vegyes, középosztálybeli lakókörzetnek tekinthetünk. Felmérésünk nem szociológiai jellegű volt, a társadalmi háttérváltozókat csupán amiatt vettük figyelembe, hogy ezzel esetleges torzító hatásokat küszöböljünk ki, illetve adott esetben támpontként használhassuk ezeket az információkat az értelmezés során.

2.2. Eljárás: a fókuszcsoporth-interjú feladatai

Az első feladatban a résztvevők egymás után hallottak állításokat egy Attila nevű fiúról. Minden állítást követően a gyerekek kifejthették és megvitathatták egymással a véleményüket a fiúról. A következő sorrendben hangzottak el az állítások.

1. Attila túlsúlyos, és az osztályban csúfolják emiatt.
2. Attila szeret enni, és a szülei sem soványak.
3. Attila óvodás kora óta szemüveget hord.
4. Attila vidám, kedves és szeret olvasni.

A történet szereplője szándékosan fiú, hogy az esetleges hasonlóság a résztvevők saját tapasztalataival ne legyen túlságosan szembeszökő, illetve ezeket a tapasztalatokat távolítani és így kimondani is szabadabban lehessen. A részletekben adagolt információval pedig az volt a szándékunk, hogy Attila túlsúlyát és kirekesztettségét az attribúcióelméletek értelmében rajta kívül álló okokra vagy saját felelősségre vezethessék vissza, és így megvizsgálhassuk a külső és belső attribúció hatását az elutasításra és az elfogadásra. Szándékosan hagyunk néhány pozitív állítást a végére, hogy a beszélgetés mindenképpen Attila kedvező megítélésével záruljon.

ez nem okozott semmilyen problémát, azonban a feladat vége felé egy heves veszekedés bontakozott ki a két osztály tagjai között, amelyet ugyan sikerült lecsillapítani és a gyerekeket a további részvételre rávenni, de innentől kezdve a beszélgetés elsősorban a másiknak való ellentmondásból állt. Ez ugyan mindenképpen jól illusztrálja, hogy csoportdinamikai szempontból a túlsúlyosság témáját könnyen felülírja valamilyen egyéb csoportközi konfliktus, de a fókuszcsoporth-interjú második fele a jelen kutatás számára nem volt használható. Az elemzésben tehát e csoport esetében csak az első feladat eredményeit vettük figyelembe.

A második feladatban két, húsz év körüli lány képét mutattuk meg, kicsi, 6x10 cm-es színes fotókon⁴. Az egyik fényképen egy nem szélsőségesen túlsúlyos, a másik képen egy nem szélsőségesen sovány lány képe volt látható. Borinak és Eszternek neveztük el őket. Azt kértük a résztvevőktől, hogy közösen döntsék el az eléjük tett 18 tulajdonságról, hogy melyik lányra vélik jellemzőnek, esetleg mindkettőre vagy egyikre sem. A tulajdonságok Greenleaf szemantikusdifferenciál-skálájának magyar adaptációjából származtak (Papp, Czeglédi, & Túry, 2010). A szemantikus differenciál mindkét végpontjáról választottunk tulajdonságokat úgy, hogy azok között legyen olyan, amely az elhízáshoz könnyen, illetve csak nehezebben kapcsolható.⁵ A részt vevő gyerekeket biztattuk egymás meggyőzésére, és véleményük megvitatására.

2.3. Az adatok feldolgozása

A leírt szövegek szociálpszichológiai tartalomelemzésére több szinten került sor. Adataink feldolgozását a „grounded theory” módszertani ideáljából kiindulva, a szövegből eredő kérdések mentén elemeztük. Elemzésünk szociálpszichológiai jellege azonban ezzel némileg ellentétesen arra utal, hogy a fókuszcsoporthoz tartozók során a pszichológiai jelenségek megfigyelésén és értelmezésén kívül a szociálpszichológiai elméletek adták az elemzés deduktív keretét (Feischmidt & Kovács, 2007; Solt, 1998; Szokolszky, 2004).

Az elemzés első szintjét a *kifejezések* vizsgálata jelentette, mely során a szövegből kigyűjtöttük a kövérségre utaló, kövérséggel kapcsolatos összes szót és kifejezést, ezeket kategorizáltuk és megvizsgáltuk, mely résztvevőkhöz és mely csoportokhoz tartoznak, és hogyan változnak. A második elemzési szint a *vélemények* szintje volt. Ennek során összegyűjtöttünk minden túlsúllyal, illetve más megnevezett tulajdonsággal összefüggő véleményt, majd ezeket osztályoztuk töltetük szerint (pozitív vagy negatív állításról van-e szó), illetve a hasonlóságok és különbségek mentén kategorizáltuk. Feladatonként összegeztük a véleményeket Attiláról és a két képen szereplő lányról. Megvizsgáltuk a vélemények háttérében felfedezhető okokat, motivációkat, tapasztalatokat és a vélemények megváltozását.

⁴ A képeket ingyenes internetes fotóadatbázisból töltöttük le.

⁵ Az alábbi tulajdonságok szerepeltek a kártyákon: beteges, boldogtalan, lassú, bizonytalan, nem törődik a külsejével, megbízható, félénk, lusta, ügyes, egészséges, szorgalmas, barátságos, verekedős, jókedvű, okos, goromba, koszos, csúnya.

A harmadik szint a *csoportdinamikai* szint volt, amely során a vélemény-változás dinamikáját elemeztük. Megvizsgáltuk, hogy mely véleményt fogad, illetve utasít el a csoport, továbbá az elutasításban, illetve az elfogadásban milyen szerepet játszik az, hogy a véleményt ki mondja, milyen érveléssel támasztja alá és mivel kapcsolatban fogalmazza meg. Ennek vizsgálatára úgy került sor, hogy a résztvevők megszólalásait aszerint osztályoztuk, hogy az tartalmaz-e innovatív elemet, konform vagy konfrontatív véleményt, illetve a megszólalás célja szerint elkülönítettük a csoport-, illetve kapcsolatépítő megjegyzéseket, a téma szempontjából releváns állításoktól. Mindezek segítségével vizsgáltuk a meggyőzés és a csoportpolarizáció sajátosságait. A csoportdinamikai szint nem választható el a résztvevők helyzetének elemzésétől, amely egyfelől különös tekintettel irányult a kutatásban részt vevő túlsúlyos gyerekekre, másfelől a többségtől eltérő véleményt formálókra. Az elemzés kvalitatív jellegű volt, azonban bizonyos jelenségek illusztrálására az adatok feldolgozásakor gyakoriságokat és eloszlásokat is számoltunk.

3. Eredmények

3.1. A kövérség burkoltan negatív megítélése

A kövérség, illetve a túlsúlyos emberek negatív megítélése a beszélgetések számos pontján nyilvánvalóvá válik. Az elemzés különböző szempontjai mentén a későbbiekben bemutatjuk, hogy a résztvevők kedvezőtlenebb tulajdonságokkal ruházzák fel a túlsúlyos személyt, negatívabbnak ítélik meg az általa elfoglalt társadalmi pozíciót, és pszichológiai tehernek vélik a túlsúlyt. Ezek az eredmények azonban úgy álltak össze, hogy a beszélgetésekben szinte nem lehet találni nyíltan megfogalmazott negatív véleményt a túlsúlyos emberekről, illetve amennyiben kimondásra kerül egy ilyen negatív asszociáció, az csak nehezen, kerülőutak megtétele után mondódik ki.

Erről árulkodnak maguk a kifejezések, amelyeket a gyerekek kövérségre, illetve a túlsúlyos emberekre használnak. Annak ellenére, hogy a beszélgetés egésze a túlsúly témája körül forgott, ritka a jelenség explicit megnevezése. A használt kifejezések egy jelentős része gyerekes, úgy mint „dagi”, „duci”, „dundi”, azonban még ezek használata sem mindig problémamentes, hiszen sokszor megelőzi a kövérségre utaló kifejezéseket az „ilyen kis”, „egy kicsit”, „ilyen”, „picit”, „mondjuk” előtag, illetve más enyhítő formák használata, mint például: „kövéres”, „kövérek”, „kövérebb”, vagy egyszerűen kis szünet, „egy picit ilyen... kövér”. A formálisabb,

hivatalosabbnak hangzó szavak is a távolítás eszközeiként jelennek meg, mint „termetes”, „nagyobb termetű”, „testes”, „a kilói miatt”, „túlsúlyos”, „súlyosabb”. Volt olyan csoport, mely különösen igyekezett elfogadónak tűnni, ők kizárólag formális kifejezéseket használták.

Réka⁶: Szerintem a Bori félénk.

K: Miért gondolod a Borit félénknek?

Réka: Lehet, hogy őt is csúfolják mások és mondjuk például nem mer kimenni az utcára (szünet) a termete miatt. (3. csoport)

A résztvevők gyakran kikerülik a túlsúly megnevezését, esetenként egyszerűen mást mondanak, esetleg egy abban a helyzetben irrelevánsnak tűnő állítást fogalmaznak meg.

Laura: Kicsit olyan kopottabb a ruhája. (2. csoport)

Bianka: ...mert neki vannak az arcán pöttyei, meg minden. (5. csoport)

Nóri: Mert az látszik rajta, hogy valamikor nem mozog, és akkor, aki nem mozog, az nem lesz egészséges. (6. csoport)

A második feladatban, amikor tulajdonságokat kellett elhelyezni a sorvány és a túlsúlyos lány képe alá, a megnevezést és kimondást gyakran úgy próbálták kikerülni, hogy a „mindkettőre”, illetve „egyikre sem illik” stratégiát, a „kicsit rakjuk középre” vagy „kicsit rakjuk jobban a Borihoz” menekülő utat, továbbá „a kép alapján nem lehet eldönteni” fordulatot használták. E stratégia kikerülésként való értelmezését erősíti, hogy a személypercepció során a bizonytalanság elkerülése, a kategóriák mentén, illetve sztereotípiákban való észlelés késztetése rendkívül erős tendenciák (Quinn, Macrae, & Bodenhausen, 2009), továbbá a beszélgetés egésze a sztereotípiáknak való tényleges ellenállást nem erősítette meg.

Blanka: Szerintem a nem törődik a külsejével az negyedig, nyolcadig a Borihoz illik. Hát mert ő egy kicsit kövérebb, mint az Eszter. (3. csoport)

Eszter: Szerintem a kép alapján nem lehet eldönteni, hogy melyik az ügyesebb.

K: Igen. De most el kéne képzelni őket az életben.

Sára: Szerintem a Bori azért lehet ügyes, mert attól még, hogy ilyen az alkata, lehet, hogy jól főz és ügyesen. (4. csoport)

⁶ A részt vevő gyerekek neveit az idézetekben megváltoztattuk.

Közelebről megvizsgálva az egyes csoportokat és az egyes résztvevőket, azt találtuk, hogy eltérések tapasztalhatók a kimondás terén. Az a két csoport, melynek volt túlsúlyos résztvevője összességében többször használt olyan kifejezést, amely a túlsúlyra utalt. A kövér szót leginkább elvisíkon használták, nem egy-egy konkrét személlyel összefüggésben, és minden esetben éltek az enyhítés eszközeivel.

A kövérségről való nyílt beszédmód egyetlen csoportra sem volt jellemző, még abban a két csoportban sem (7. és 8. csoport), amely az első feladat első instrukciója után úgy kezdte, hogy Attila „dagadt”. Ezt a szókimondó fonalat a csoport azonban nem vette fel, sőt hamar elutasította.

K: ... Szerintetek milyen gyerek lehet Attila?

Alexa: Dagadt.

Virág: Szerintem attól függetlenül, hogy túlsúlyos, még lehet kedves, és nem kéne csúfolni.

Beatrix: Nem szabad olyan gyereket megítélni, akinek ez egy betegsége, vagy nem tehet róla.

Viki: Szerintem attól még, hogy egy picit duci, attól még ugyanolyan ember, mint a többi és nem kéne csúfolni. (7. csoport)

K: ...Szerintetek milyen gyerek lehet Attila?

Nóra: Hát dagadt (kuncogás) meg olyan... (röhögcsélés)

Amanda: Szerintem kövér, nagyon, őőő szakadt ruhákban jár (nevetés)...

Vivien: Kövér és szerintem kedves... és ugyanolyan ember, mint mi.

Nóra: Szerintem nem szép dolog kicsúfolni, de azért fogyhatna. (nevetés)

Szandra: Szerintem nem szép dolog másokat kicsúfolni, erről ő nagyon nem tehet. (8. csoport)

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a túlsúly mint a problémák forrásának megnevezése, ebben a két csoportban sokkal nyíltabban jelent meg, mint máshol.

Amanda: Szerintem a lassú az Bori, mert túlsúlyos. (7. csoport)

Szandra: Igaza van Nórának, hogy fogyhatna. (8. csoport)

Továbbá ezekben a csoportokban a túlsúlyos személyekkel való együttérzés és a kövér ember védelme is erősebb volt.

Virág: Nem baj, ha valaki kövér, mert lehet, hogy ő magát úgy érzi jól, hogy kövér.

K: Akkor tehát nem baj, ha kövér?

Virág: Hát lehet, hogy baj, ha valami betegsége van, és ha meg tetszik így önmagának, akkor nem kell, hogy másnak is tetszen. Ha ő így érzi jól magát.
Viki: Szerintem meg baj, ha valaki túlsúlyos, mert ha úgy született és sokat eszik, akkor valami betegsége kialakulhat és abba bele is halhat. (7. csoport)

Más beszélgetésekben is volt olyan résztvevő, aki mindvégig nyíltan használta a kövér, sőt a vulgárisabb „dagadt” vagy „hajas” szavakat is. A megszólalásaik során többször nyíltan megnevezték a kövérséget mint a problémák forrását. A tulajdonságok elosztásában néhány negatív tulajdonságot hajlamosak lettek volna Borihoz társítani. Azonban vita esetén nem mindig kerültek az elutasító oldalra, és a véleményüket többször megváltoztatták pozitív irányban. Ők voltak azok, akik véleményüket nyíltabban vállalták, de összes megszólalásukat elemezve az derül ki, hogy nem voltak elutasítóbbak a többiekénél.

Olga: És dagadt és azért nem játszanak vele, meg csúfolják, de igazából lehet, hogy ő nagyon aranyos, csak dagadt. (2. csoport)

Ezzel szemben a sztereotipizált véleményalkotás – „Állítólag a ducik, azok nagyon vidámak szoktak lenni” (Tünde, 4. csoport) – és az eltúlzott, a helyzet által nem indokolt pozitív állítások azt erősítik, hogy a beszélgetések résztvevői hangsúlyosan törekedtek az elvárásoknak megfelelő, elfogadó attitűdöt felvenni, miközben ez egyáltalán nem volt azonos a ténylegesen pozitív véleménnyel. A pozitív állítások megfogalmazása gyakran kivételként jelenik meg.

Lujza: Ő lehet, hogy egy kicsit kövér, de ettől még így mosolyog. (1. csoport)
Fanni: A Bori beteges, de attól még lehet kedves és okos. (4. csoport)
Anikó: Mert az úgy van, hogy például Eszter jobb mondjuk síelésben, de Bori mondjuk nem tud síelni, hanem mondjuk teniszezni vagy valamit jobban tud. (6. csoport)

Az első feladat során, az Attiláról szóló beszélgetés végén rákérdeztünk, hogy megváltozott-e véleményük Attiláról. Szinte minden esetben pozitív irányban változott, ami nem meglepő, hiszen szándékosan hagyunk a végére néhány pozitív állítást. Ugyanakkor nagyon érdekes, hogy éppen a pozitív változás megfogalmazása szabadította fel a korábban ki nem mondott negatív véleményt, hiszen a beszélgetés minden esetben onnan indult el, hogy Attilát kedves, aranyos, barátságos fiúnak tartották.

Fanni: Szerintem... én azt hittem, hogy ő egy ilyen nagyon undok gyerek, aki senkivel nem áll szóba, de a végére ilyen nagyon rendes lett.

Eszter: Én azt gondoltam az elején, hogy egy kicsit furi. Kicsit gonoszabb másokkal, hogy ő csúfolja a többieket esetleg.

Sára: Én is erre gondoltam, amikre az Eszter.

K: És most mást gondolsz?

Sára: Igen, azt gondolom, hogy ő egy nagyon kedves gyerek és megérti a többieket. (4. csoport)

Blanka: Nekem megváltozott a véleményem, mert én azt hittem, hogy ő egy rossz szívű és nem szeret nagyon tanulni. (5. csoport)

Beatrix: Szerintem, ha idejárna az osztályunkba, be tudna illeszkedni és mindannyiunkkal nagyon kedves lenne.

(később)

Beatrix: Nekem nagyon megváltozott a véleményem. Kiderült, hogy kedves, okos és szeret olvasni.

K: Először mit gondoltál róla?

Beatrix: Hát azt, hogy trehány fiú és csak enni szeret. Ilyeneket.

Dzsesszika: Hát azt, hogy buta, hogy nem csinálja meg a leckét, hogy erőszakos, hisztis. (7. csoport)

Megjelenik a csoportpolarizáció jelensége is a vita során. Megfigyelhető, hogy a félve kimondott elutasítást a csoportvita megerősítő hatása kategorikusabbá, határozottabbá teszi.

Rozi: Hát szerintem lehet, hogy mondjuk a Borira egy kicsit igaz, hogy boldogtalan.

Kincső: De most? Ezen a képen, itt nem.

Lujza: De lehet, hogy az életben igen.

Rozi: De lehet, hogy ha látnád menni az utcán és nem mosolyog, akkor azt mondanád rá, hogy boldogtalan. (1. csoport)

A részt vevő lányok, talán életkori sajátosságuk, nemük vagy éppen a moderátor jelenléte miatt, akkor is az egyetértés látszatába burkolták véleményüket, ha éppen ellentmondó véleményt fogalmaztak meg. Többször kiléptek a vitából, ezzel is csökkentve az ellentmondás feszültségét. A konszenzusra törekvés erős késztetése (az „egyetérttek” szó pl. 31-szer hangzik el az egyik beszélgetésben), a témán túlmenően is meggátolja a problémák kibeszélését. Az elutasító vélekedések túlsúlya ellenére a csoport minden esetben fenntartotta az elfogadó attitűd látszatát. Ezt a csoportdinamika

szempontjából sokszor az egyetértésbe burkolt ellentmondással érték el, vagy éppen ellenkezőleg, látszólagos vita keretében értettek egyet. A beszélgetések egészére rányomta a bélyegét, hogy a domináns, hangadó, vezetésre koncentráló és az innovatív, érvelő gyerekek milyen állásponton voltak. Így fordulhatott elő, hogy amikor egy szókimondóbb, a kövérséggel kapcsolatos negatív véleményét nyíltabban felvállaló személy került ebbe a domináns pozícióba, ott az általános elfogadó attitűd kevésbé volt átütő, több nyílt vita alakult ki a negatív vélemény jogosságáról. Ugyanakkor a csoport erejét jelzi, hogy az egyik csoport esetében a legtöbbet beszélő személyt, aki mindenképpen szeretett volna kedvezni a képen szereplő sovány lánynak, a csoport meghátrálásra kényszerítette, és a nyílt vitát nem engedte kibontakozni.

Tünde: Szerintem az ügyes, az mondjuk Eszter lehet.

K: Miért?

Tünde: Nem tudom. ...Ügyesen öltözködik.

Andi: Azt súgják az ösztöneid, ugye?

Tünde: Szerintem nem. Vagy...

Többen egyszerre: Szerintem mindkettő lehet ügyes.

K: Miért gondoljátok?

Eszter: Szerintem a kép alapján nem lehet eldönteni, hogy melyik az ügyesebb.

Tünde: Ki egyezik bele abba, hogy mindkettejük okos és ügyes, de viszont ő a beteg?

Többen egyszerre: Én. (4. csoport)

Panna: Megváltozott a véleményem, most már nem biztos, hogy gyerekkorában is kövér volt. (3. csoport)

Elemzéseink alapján megállapíthatjuk, hogy a csoportok mindegyike negatív véleménnyel rendelkezett az elhízásról és a túlsúlyos emberekről, ugyanakkor ennek kifejezésére indirekt és implicit technikákat alkalmaztak. Ezt támasztja alá a nagyszámú gyerekes, finomkodó és formális kifejezés, menekülés a két lány közötti különbségtétel elől, a csoportpolarizáció, amely megerősíti a félve kimondott negatív véleményt, erre a gátlásra utal a konformizmus igénye az elhízással kapcsolatos vélemények terén, az indokolatlan és kivételként bemutatott pozitív állítások és sztereotípiák, valamint a történet végén felvállalt véleményváltozás Attilával kapcsolatban.

3.2. Az elfogadás morális felszólítása és az elutasítás gyakorlata

A csoportok önképe szempontjából nagyon fontosnak tűnt annak leszögezése a moderátor és talán egymás előtt is, hogy a másságot el kell fogadni, hogy azért nem lehet valakit kirekeszteni, mert ő valamiben más, például elhízott. Az alábbi párbeszéd jól szemlélteti, milyen nehéz feloldani, érvekkel igazolni az ellentmondást a mindenki által osztott elvi elfogadás és a tapasztalt napi gyakorlat között.

K: És az számít azért, hogy hogy néz ki?

Réka: Szerintem nem.

K: Előfordul ilyesmi, hogy csúfolnak egy gyereket azért, mert hogy néz ki?

Zsuzsi: Szerintem igen.

K: De miért van ez?

Luca: Szerintem azért, mert nem vagyunk egyformák.

Panna: Szerintem azért, mert mindenkinek más stílus tetszik. (3. csoport)

A kérdés tehát az, hogy az elfogadásra vonatkozó felszólítással mit lehet kezdeni a negatív attitűdök ellenére. A beszélgetések többször abba az irányba terelődtek, hogy az emberek különbözősége – elsősorban a külső jegyekben mutató különbözőségről van itt szó – érték. Ez a kijelentés azonban olyan mértékben tartalom nélküli maradt, hogy minden esetben arra futott ki, hogy akkor nem tudnák egymást felismerni az emberek, és nem tudnák ki-kinek az anyukája, gyereke, barátja. Érezhető volt, hogy a különbözőség értékét csak szlogenszinten ismerik, nem sikerült semmivel sem alátámasztani, mi lehet abban a jó, ha valaki túlsúlyos.

Merci: Én nem csúfolnám, mert ő is egy ugyanolyan gyerek, velünk egyidős csak egy kicsikét másabb. Mindenki más, úgyhogy... (5. csoport)

Blanka: Én egyetérték a Zsuzsival, mert nem lenne jó, hogyha csak ugyanolyan emberek lennének a Földön, mert ha akarnék valamit mondani az Attilának, akkor lehet hogy a Lucának mondanám, mert nem tudnám megkülönböztetni őket. (3. csoport)

A gyerekek megneveztek olyan helyzeteket, amelyek során az elutasítás, a csúfolás megjelenhet az osztályban. Ilyen volt az általunk említett szemüvegességen túl a túl sok olvasás, a gazdagság, de a gyerekek nem tudtak többet mondani ezekről, mint hogy ezekért nem szabad csúfolni egymást. Érezhető volt, hogy az általuk felhozott példák nehezen állták meg a helyüket a túlsúlyos gyerekek elutasításának analógiájaként, a felvetéseket

egyetlen esetben sem követte tényleges megvitatás. Tulajdonképpen nem működtek ezek a vélemények abból a szempontból, hogy közelebb kerüljenek annak megértéséhez, milyen lehet a túlsúlya miatt elutasított gyerek helyzete.

Sára: Például ha van egy gazdag lány, és mondjuk mi az iskolában, akkor bemegy és mindenki csúfolja, és senki sem akar vele beszélni, mert azt hiszik, hogy ő nagyon undok, de kiderül a végén, hogy ő egy nagyon kedves lány. (4. csoport)

Ildikó: Van egy ilyen hőemberes keretű szemüvege, és akkor azzal csúfolják, hogy az ilyen ovis, meg kisgyerekes. (5. csoport)

Magától értetődően fogalmazzák meg, hogy a kövér emberek kirekesztődnek a „normálisak” világából. Ha vannak is barátai, azok biztosan nem „menők”, csak olyanok, mint ő.

Kincső: Olyan barátai vannak, ami neki való, olyan, mint ő. (1. csoport)

Az a felismerés, hogy a túlsúly elmagányosodással jár, nem hozott tényleges empátiát. Valójában nem tudják elképzelni, hogy milyen az, ha valaki marginalizálódik, számos alkalommal gondolták azt, hogy a marginalizált személy megdicsőül az elutasítottság által.

Sára: És lehet, hogyha nem csúfolnák, akkor adna ajándékot is, mert olyan kedves. (...) (kedves) mert megérti, hogy a gyerekek miért csúfolják. (4. csoport)

Kincső: Lehet, hogy azért nem akarnak a kedves gyerekekkel néha barátkozni, mert irigylik, hogy ilyen kedves, és jószívű meg ilyesmi. (1. csoport)

Mercédesz: Lehet, hogy jó tanuló, meg jól viselkedik, meg ő az osztályelső, de lehet az is, hogy irigykednek rá és azért csúfolják. (6. csoport)

A résztvevők számára központi jelentőségű feladattá vált a toleráns én és a kirekesztés gyakorlatának ellentmondásából fakadó morális dilemma megoldása. A következők támasztották alá azt, hogy a mindennapok tapasztalata és a nyitottság imázsa ellentmondásba került egymással: a gyerekek számára a másságban rejlő érték egy üres szlogen maradt; annak ellenére, hogy törekedtek rá, mégsem találtak megfelelő analógiát a túlsúly miatti elutasításra; bár próbálták az együttérzésüket kimutatni a túlsúly miatt kirekesztett gyerekek felé, mégis az empátia hiányára utal, hogy úgy gondolták, a kirekesztettség pozitív tulajdonságokat eredményez; továbbá a társadalmi kirekesztettség tényét magától értetődőnek tekintették.

3.3. A felelősség kérdése

A kövérség oka fontos kérdés a túlsúlyos emberek elfogadásában, illetve elutasításában. A biológiai, genetikai ok, a háttérben húzódó betegség lát-szólagos felmentést ad a túlsúlyos ember számára: a társadalmi elutasítást ő biztosan nem érdemli meg. Így a beszélgetések rendre visszatértek arra a témára, hogy a szóban forgó személy (Attila vagy Bori) túlsúlyának oka orvosi jellegű-e, tehát nem tekintik felelősnek érte, vagy az ok az evésben és mozgáshiányban keresendő, és így felelősség terheli őt mind az elhízásért, mind az ezzel járó társadalmi kirekesztettségért. Érezhető, hogy a gyerekek percepciójában megjelenő oktulajdonítás elsősorban a kirekesztéssel járó büntudatból indul ki, és nem annak a mérlegeléséből, hogy ténylegesen milyen okai vannak és milyen egészségügyi következményekkel jár az elhízás, illetve a személy mit tehetne annak leküzdéséért.

Kincső: Szerintem ez az Attila nem azért túlsúlyos, mert nagyon-nagyon sokat eszik, hanem azért, mert mondjuk, ilyen sérült. (1. csoport)

Laura: Magányos, mert nem játszanak vele a gyerekek, s ezért nem tud mit csinálni, viszont nem is kéri meg őket, hogy játszanak vele, úgyhogy tuti, hogy így nem fognak. (2. csoport)

Virág: Szerintem lehet genetikai ok is. (7. csoport)

A felmentés kimondása szinte sohasem egyértelmű, a gyerekek ugyanis azzal a dilemmával szembesülnek, hogy ha a túlsúlyért a személy maga nem felelős, akkor az elutasítás morális terhe kizárólag a többségi társadalmon nyugszik, tehát közvetve saját magukat tennék felelőssé érte. Egy-egy résztvevő ugyan felveti a biológiai meghatározottságot, de a csoport egésze általában finomít ezen. Emellett minden esetben felmerül, hogy az elhízást akaratgyengeségre, rossz étkezési szokásokra, lustaságra, illetve, ahogy egy csoportban fogalmaztak, kényszerezésre vezetik vissza a résztvevők.

Luca: Mert lehet, hogy nem szokott sportolni, meg ilyesmi és azért ilyen kövér. Hanem inkább eszik... (3. csoport)

Az Attiláról szóló történetben elhintett információval, a túlsúllyal kapcsolatos felelősségtulajdonítást igyekeztünk befolyásolni. A szemüvegeség szándékaink szerint arra utalt volna, hogy a túlsúly okát valamilyen orvosilag meghatározott tényezőben keressék, ezért egy másik testi rendellenességgel párosítottuk a túlsúlyt. Ezzel szemben a szemüvegeséget a gyerekek helyenként a túlzott tévézéssel és az ezzel járó lustasággal kap-

csolták össze, máshol éppen ennek kapcsán tudták kimondani, hogy a szemüvegességről ugyan nem tehet, de a túlsúlynak mégis más elbírálás alá kellene esnie. Tehát tulajdonképpen éppen egy másik testi fogyatékos-ság adott alkalmat arra, hogy kifejtsék véleményüket arról, hogy a csúfolás áldozatául esett gyerek felelős-e a helyzetéért. Úgy tűnik, a szemüvegesség menekülőútként szolgált a kényesebb kövérség témája elől, és így lehetőséget adott arra, hogy nyíltabban háríthassák a felelősséget Attilára a túlsúly és az elutasítottság miatt.

Amanda: Inkább ne csúfoljuk, mert azt jól teszi, hogy hordja, mert ha valaki szemüveges, akkor nem tehet róla. (7. csoport)

Anikó: Szerintem az nem gond, hogy ő szemüveges, mert arról senki sem tehet, hogy rosszabb a szeme. Mert az jön csak úgy. (6. csoport)

Valójában az általunk adagolt információval nem sikerült lényegesen befolyásolni a felelősségről alkotott véleményeket, és a megítélést nem az általunk adott plusz információk határozták meg, hanem az, hogy az új információt hogyan lehetett beilleszteni a meglévő képbe. Ez ad magyarázatot arra is, hogy amikor az utolsó, pozitív állítás elhangzása után ténylegesen pozitív irányban változott meg a gyerekek véleménye, akkor a túlsúllyal kapcsolatos felelősségtulajdonításban is fordulat állt be, és ahol még szóba került az elhízás oka, ott ekkor már inkább hajlottak a biológiai meghatározottságra, vagyis a külső oktulajdonításra, más szóval a felelősség alóli felmentésre.

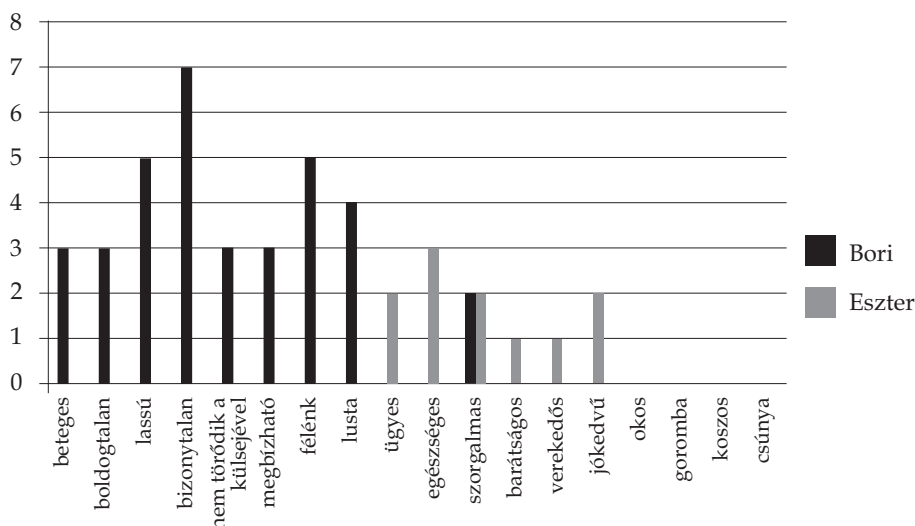
Blanka: Nekem megváltozott (a véleményem). Hát hogy nem a tévétől lett szemüveges. Lehet, hogy Attila betegségtől lett túlsúlyos. (3. csoport)

Mivel a felelősségtulajdonítás, a csoport önképe és a vélemények feloldhatatlan ellentmondásba kerültek egymással, a résztvevők aszerint fogalmazták meg a felelősségre vonatkozó véleményüket, hogy éppen mit igyekeztek kommunikálni saját magukkal kapcsolatban. Amennyiben a saját nyitottságuk és toleráns attitűdjük hangsúlyozása volt a tét, a túlsúlyért való felelősség az elhízott személyre szállt. Amennyiben a túlsúlyos személlyel kapcsolatos empátiájukról volt szó, a környezetet tették felelőssé. A dilemma feloldhatatlanságára utal az is, hogy egyik csoportban sem alakult ki egyértelmű és végleges elköteleződés a felelősségtulajdonítás terén.

3.4. A soványság mint norma

A második feladat fényképeinek kiválasztásakor ügyeltünk arra, hogy valósan tűnjön a feladat, tehát nem számítógépes programmal torzítottuk a képeket, ezáltal megadva a lehetőséget arra is, hogy a gyerekek ne csak a testalkattal magyarázzák a különbséget a két lány között. Arra voltunk kíváncsiak, hogy érvényesül-e a tulajdonságok elosztásánál a testalkatbeli különbség, illetve milyen helyet foglal el a soványság-kövértség a különbségek indoklásában. A képek kiválasztásából fakadó módszertani korlát, hogy a két lány mosolygóssága, esztétikai megítélése nem objektíven mérhető feltételek, így elképzelhető, hogy más képpáros kiválasztása más eredményt hozott volna. Azonban a választás működőképességét igazolja, hogy az eredmények viszonylag egységes képet mutatnak, és a gyerekek válaszai erősen visszatükrözték, hogy percepciójukat a testalkatbeli különbségek határozták meg.

A beszélgetések témája egyértelműen Bori, vagyis negatív tulajdonság esetén azt a kérdést kell eldönteni, hogy szabad-e rosszat gondolni vagy mondani a kövérebb lányról; pozitív tulajdonság esetén pedig az a kérdés, hogy tulajdonítható-e az a túlsúlyos résztvevőnek. Ennek eredményeképpen Eszter minden esetben kevesebb tulajdonságot kapott vagy akár egyetlen egyet sem (1. ábra). A kérdés tehát a gyerekek számára abban áll, hogy

1. ábra. Tulajdonságok eloszlása a túlsúlyos Bori és a sovány testalkatú Eszter között
(A mindkettő/egyik sem válaszokat az ábra nem mutatja)

lehet-e Bori annak ellenére vagy éppen azért okos, szorgalmas, megbízható stb., mert túlsúlyos.

Egyetlen kivételt képezett ez alól a 7. csoport, ahol többször is megjelent a soványság mint probléma. Azonban a tulajdonságok eloszlásából ez nem olvasható ki, hiszen hasonlóan a többi csoporthoz, Bori itt is több tulajdonságot kapott, de Eszter több pozitívat (Eszter 3 pozitív tulajdonságot kapott, míg Bori 6 negatív tulajdonság mellé egy pozitívat). A beszélgetésben megjelent azonban annak a lehetősége, hogy Eszter soványsága akár bizonyos problémák forrása lehet.

Virág: A félénk mehetne mindkettőhöz, mert az Eszter, ő elég sovány, ezért lehet, hogy őt is csúfolják, ahogy engem is szoktak. (7. csoport)

Az egyértelmű részrehajlás ellenére a csoportok egyike sem vállalta fel nyíltan Eszter Bori fölé helyezését. Jellemző volt, hogy inkább egy-egy résztvevő próbált kedvezni Eszternek, de ezt a csoporttöbbség nem engedte. Eközben a tulajdonságok tényleges eloszlása egyáltalán nem arról árulkodik, hogy a csoportok pozitív jelzőkkel illették volna Borit.

*K: Egyikőjüket sem látjátok boldogtalannak. De te nem értesz egyet Nóri?
Nóri: Mhh. Csak egy nagyon picikét. De tényleg csak egy nagyon picikét.
(4. csoport)*

Bianka: Mivel a Bori félénk, ezért az Eszter a jókedvű. (5. csoport)

Az egyik csoportban a gyerekek maguk is észrevették azt a meglepő eredményt, hogy Eszterhez nem osztottak egyetlen tulajdonságot sem. Ezt utólag azzal indokolták, hogy Borinak „dúsabb a személyisége”, majd továbbgörgetve ezt a gondolatot, arra jutottak, hogy az elutasítás élménye érzelmi gazdagságot eredményezhetett Borinál, ami nagyon hasonló ahhoz a véleményhez, hogy a marginalizált személy megdicsőül az elutasítás által.

Rozi: ...Mivel nem nagyon állnak vele szóba, de azért minden emberben termelődik szeretet, és hogyha van egy barátja, mondjuk, valaki elkezd vele barátkozni, rázúdítja a félretett szeretetét, amit nem tudott senkinek igazából eléggé kimutatni. És hát az elég szerencsés ember lehet, aki elkezd vele barátkozni. De mondjuk, ameddig nem ismerik, addig nem is tudhatnak erről. Tehát hogy mondjuk lehet, hogy csak azért nem barátkoznak vele, mert lassú, mert bizonytalan, mert nem törődik a külsejével, vagy ezek az olyan tulajdonságok, amiket látnak rajta, ahogy mi is. (1. csoport)

A soványság normáját támasztotta alá, hogy a beszélgetések elsősorban Boriról szóltak, és Bori Eszternél lényegesen több tulajdonságot kapott, Eszterről alig esett szó, róla tulajdonképpen nem volt mit mondani. Bori testalkata ezzel szemben normasértő, amit a számos neki tulajdonított negatív tulajdonság támaszt alá, illetve az, hogy a neki tulajdonított pozitív tulajdonságok indoklásában jellemzően az áll, hogy ez a túlsúly ellenére vagy a túlsúly egyik sajátos következményeként jellemezheti őt.

3.5. Túlsúlyos gyerekek a csoportban

A résztvevőkről nem gyűjtöttünk adatokat, így BMI-re vonatkozó információink sem voltak róluk. A nyolc csoportban két lány volt, akinek a túlsúlyára már a szülők, illetve tanáraik is felhívták a figyelmünket. Rajtuk kívül nem volt olyan résztvevője a csoportoknak, akik a külső szemlélő számára túlsúlyosnak tűntek, ugyanakkor nem zárható ki, hogy a csoportok más résztvevői is érintve érezték magukat a testalkat témája kapcsán. A kutatás során azonban csak e két lány aktivitását és csoporton belüli helyzetét elemeztük részletesebben.

Az egyik érintett lány, Hédi, a beszélgetés folyamán gyakran szólalt meg, fejtette ki véleményét. Örült a témának, lelkes volt és láthatóan jól esett neki, hogy erről beszélhet. A beszélgetés során mindenkinél több, 13 kifejezést használt a kövérség leírására, a túlsúlyos szereplők jellemzésére, de egyszer sem használt durva és konkrét kifejezést, jelzőhasználatára jellemzőek a gyerekes szavak, illetve a nagyfokú enyhítés. Saját érintettségét is megemlíti, bár erről nem minden gátlás nélkül beszél.

Picit túlsúlyos vagyok, vagy nem tudom, picit kövérebb, mint mondjuk a Rozi.

A számos különböző kifejezés ellenére sokszor kikerüli a kövérség megnevezését mint a problémák forrását.

Ki? A Bori? Hát szerintem ő sokkal szebb, mint ez. Attól még hogy olyan a ruhája...

Gyakori megszólalása mögött saját élményeit lehet felfedezni, megkönnyebbülés számára erről a témáról nyíltan beszélni úgy, hogy tulajdonképpen nem ő a főszereplője a történeteknek. Attilát a beszélgetés során felmenti, úgy gondolja, hogy Attila biztos ügyes, csak a társai nem engedik a játékba, továbbá a betegség és az öröklés merül fel, mint ok a kövérségre, ugyanakkor említi, hogy Attila akaratgyengesége is szerepet játszhat

abban, hogy túlsúlyos. A felelősség kérdését árnyaltabban látja, mint a csoport, ő a biológiai meghatározottság mellett megnevezte a kísértést mint fontos tényezőt. A felelősséget egyik esetben Attilára teszi, másik esetben szüleire.

Én a Kincsőhöz azt szeretném hozzáfűzni, hogy nem biztos, hogy sérült, hanem lehet, hogy mondjuk szereti a csokit, és hogyha elé dugnak egy doboz csokit akkor megeszi, és lehet, hogy azért. De nem gondolom, hogy azért, mert sérült.

A szemüvegesség kapcsán Hédi szerint viszont egyértelműen Attilán a felelősség, hiszen a szemébe lóg a haja vagy közel nézi a könyvet. Ez teljesen ellentétes a csoportvéleménnyel, illetve a csoportok általános véleményével, amely a szemüvegességet szinte minden esetben arra használja fel, hogy bemutassa, éppen a kisebb felelősség miatt más a látásprobléma, mint a túlsúly.

A második feladatnál Hédi védelmébe vette Borit, vitába szállt érte társaival. Borit okosnak tartja, mert „ő olyan okosnak látszik” és mert „így inkább az okosak szoktak kinézni”, szintén külső jegyek alapján tartja őt félénknek, csendesnek. Szorgalmasnak látja, és azt feltételezi róla, hogy sokat olvas, nem lusta és nem néz állandóan tévét, vagyis cáfolja a sztereotípiákat. Hiába a pozitív megítélés, a kirekesztés mint a túlsúlyos emberek osztályrésze azonban érezhető: „minthogyha lennének barátai. Szóval nem ezek a kis nagymenő barátai, hanem mondjuk kedvesek, mint... Szerintem neki vannak barátai, és nem egész nap a tévé előtt ül.” Hédi érintettségét és pozitív bevonódását a témába jól illusztrálja a feladatok végén feltett kérdése:

Hédi: Fogunk még foglalkozni az Attilával?

K: Még szeretnél valamit mondani Attiláról?

Hédi: Hát nem, csak olyan érdekes volt, hát olyan...

A negyedik csoport tagja, Andi szintén túlsúlyos. Ő igen érzékenyen reagált a beszélgetések témájára, de Hédivel ellentétben nem konfrontálódott nyíltan a csoportvéleménnyel, viszonylag keveset szólalt meg, és nem utalt közvetlenül saját tapasztalatra. A csoportjában összesen 14 kifejezést használtak a résztvevők a kövérség jelölésére, Andi azonban mindössze egyetlen kifejezést, a „kövér” szót használta megszólalásai során. Ő tehát nem használ gyermeki kifejezéseket, se enyhítést, hanem egészen konkrétan fogalmaz. Andi mindkét feladat alatt ritkán szólalt meg, került a kövérség témáját; a csúfolódás, illetve annak negatív hatásai érdekelték, erre tért vissza többször. Az első feladatnál innovatív megközelítést nem hozott,

egyszerűen letapadt a csúfolódás tényén. Attiláról nem alkotott véleményt, a túlsúly okaként megkérdőjelezte a társak által felvetett örökletességet, és úgy gondolta, hogy Attila valószínűleg szeret enni, illetve szomorúságból eszik, és ezért kövér.

Nem biztos, hogy örökölte, hanem lehet, hogy valamiért szeret enni, vagy valamiért szomorú, és azért kövér.

Andi nem használt negatív jelzőt, nem minősített egyik esetben sem. Azzal, hogy megemlíti a szomorúság és a kövérség összefüggését, közli, hogy átérzi, mit hoz magával a kövérség és az abból fakadó kirekesztettség. Ennél többet azonban nem tesz, nem menti fel Attilát, nem védelmezi és nem is okolja. Egyetlen egyszer sem említi konkrét saját élményt, nem mesél eddigi tapasztalatairól. Egy rokonát említi meg, akinek a túlsúlya orvosi okra vezethető vissza. Andi története azt példázza, hogy túlsúlyos gyerekként már számos sérelmet begyűjtött, és ez meghatározza a csoporton belüli pozícióját. Vagyis miközben megszólalásai rendre arról szóltak, hogy mennyire bántó, fájó, szomorú lehet az, ha valakit csúfolnak, nem mondta ki, hogy ez őt is érinti, se azt, hogy ez a kövérséggel függ össze.

Az nagyon rossz lehet, mert ha valakit csúfolnak, az tényleg nagyon rossz lehet neki, de mi nem érezzük, hogy az milyen lehet neki, amikor csúfolják.

A két lány eltérően reagált a fókuszcsoport helyzetére. Hédi véleményváltozást, Andi több empátiát szeretett volna elérni a csoportjánál, de mindkét csoport ellenállt. Annak ellenére, hogy egyik lány sem a saját példáján keresztül próbálta meggyőzni a csoportot, a csoportok ellenállása mégis közvetetten megerősíthette saját kirekesztettségüket.

4. Megvitatás

Az általunk vizsgált gyerekcsoportokban a túlsúly nagyon erős stigmaként jelenik meg, a túlsúlyos személy marginalizáltsága egy mindenki – érintett és nem érintett – által ismert jelenség. A túlsúly negatív megítélése szinte teljesen egységes a fókuszcsoportok beszélgetéseiben, azonban ez a negatív attitűd nyíltan nem vállalható, mert az elutasítás morális akadályba ütközik, és ez egy nehezen feloldható ellentmondást eredményez. A negatív attitűdök felszínre kerülését az elfogadás morális felszólítása tabusítja, és bár ez a felszólítás mindenképpen érték, egyértelmű, hogy nem juttatja el a gyerekeket a tényleges elfogadáshoz. A toleráns és nyitott én képe jelen-

tésnélküli maradt, a tolerancia hierarchikusságát a csoportok egyike sem kérdőjelezte meg, vagyis a túlsúlyos embert nem a hasonlóságáért, illetve az egyenlőség nevében kell elfogadni, hanem a másságuk ellenére. Ez megerősíti azoknak a kritikáknak a létjogosultságát, amelyek a tolerancia és integráció csoportkülönbségeket fenntartó jellegére utalnak (Blommaert & Verschueren, 1998; Lewis, 2005).

Vizsgálatunk során azt találtuk, hogy ellentmondásba kerülnek egymással a soványsággal kapcsolatos társadalmi elvárások és az elfogadás morális felszólítása. A gyerekek ugyan együttéreznek azokkal, akiknek a túlsúly negatív pszichológiai következményeit viselniük kell, de a valós empátiát megnehezíti, hogy negatív attitűdökkel rendelkeznek az elhízással kapcsolatban. A dilemma feloldására a felelősségtulajdonítás segítségével tettek kísérletet.

A kövér ember a gyerekek szerint (is) két kategóriába sorolható, egyrészt a kövérség mint betegség, illetve mint genetikailag meghatározott jelenség kezelendő, ez esetben a túlsúlyos ember áldozat, és elfogadása a közösség számára kötelező. Másrészt a kövérség az akaratgyengeség, az önkontroll hiányának a jele számukra, ráadásul a társadalom elvárásaival szembenálló, tehát a kövér ember „megérdemli” a sorsát (Crandall, 1994). Ez egybevág az obezitásjárvány-diskurzus érvrendszerével is (Rail és mtsai, 2010). Azonban a túlsúly oka sohasem ennyire egyértelmű, és az elutasítás a gyerekek számára a második esetben sem tűnt morálisan elfogadhatónak. De nem ment könnyen a túlsúlyos személy teljes felmentése sem, hiszen ezzel a vizsgálat résztvevői úgy érezték, hogy a társadalmi kirekesztés egyértelműen a társadalom – így saját maguk – bűnévé válik, ez pedig megingatja az igazságos világba vetett hit elvét (Lerner & Montada, 1998).

Az elfogadás és a felelősség dilemmájának feloldását a megnevezhetőség tabuja is nehezítette. Megfigyelhető volt a beszélgetések során, hogy amikor volt jelen túlsúlyos résztvevő, a csoportok még a többiekénél is tudatosabban figyeltek arra, milyen kifejezéseket használnak, illetve mit mondanak. Goffman fogyatékos személyekkel való vegyes találkozásokra vonatkozó leírásában mindez pontosan megjelenik: „Az utalások gondosan ellenőrzöttek, mindennapos, gyakran használt szavak hirtelen tabuvá változnak, tekintetünket valamely félreeső helyre függesztjük, mesterkélten könnyedeknek igyekszünk tűnni, ellenállhatatlanul szószátyárok leszünk, és feszélyezett ünnepélyességet tanúsítunk” (Goffman, 1981, 206. o.). A kommunikációs tabu általánosságára utal azonban, hogy nemcsak ezekben a csoportokban, hanem az összes csoportnál elővigyázatos szóhasználattal és a megnevezés elkerülésével találkozunk. Tehát miközben a felszínen egy pozitív beszélgetés követhető, a túlsúllyal kapcsolatos üzenet mégis negatív marad. Egyértelmű példája e kettős üzenetnek, amikor a pozitív

véleményt kivételként mutatják be, amely arra utal, hogy a résztvevő alapvetően osztja a kövérséggel kapcsolatos negatív véleményeket, de tisztában van annak „helytelenségével”.

Megfigyelhető volt, hogy azok a résztvevők és azok a csoportok, amelyek nyíltabban megnevezték a kövérséget mint a probléma forrását, illetve nem használtak olyan nagymértékben enyhítő kifejezéseket, nem voltak a többiekénél elutasítóbbak, sőt védelmükbe vették a túlsúlyos személyt, és ők vetették fel annak a lehetőségét is, hogy segítenének az elhízott személynek a túlsúlyától megszabadulni. Ez az eredmény azért rendkívül fontos, mert jelzi, a kimondás, megnevezés önmagában nemhogy nem akadály a véleményváltozásnak, de úgy tűnik, abban is segít, hogy a problémával szembenézve, azon segíteni tudjunk. Ez összhangban áll az averzív, implicit előítéletek elméletével, amely azt állítja, hogy éppen a felszín alatti jellege akadályozza a problémával való szembenézést mind az elutasított, mind az elutasító számára (Banaji & Greenwald, 1994).

A kövérség nyíltabb megnevezése, illetve a probléma megfogalmazása négy beszélgetésben volt valamelyest tetten érhető, a két fiatalabb, harmadik osztályos csoportnál, akik egy budai általános iskola tanulói, illetve a két VIII. kerületi csoportnál, akik negyedik osztályosok. Bár e kis esetszám éppen az ilyen jellegű következtetések levonására nem alkalmas, de annak a feltételezésünknek mindenképpen hangot adhatunk, hogy a fiatalabb gyerekek talán még kevésbé tanulták meg a politikailag korrekt beszédmódot, így véleményüket nyíltabban merték megfogalmazni. A másik csoportnál pedig felmerül Szumska (2006), illetve Lobstein és Frelut (2003) eredményei alapján is, hogy mint alacsonyabb szocioökonómiai státuszú csoport, az elhízás általánosabb, minek következtében kevésbé kirívó állapot. És bár ez jelentheti azt, hogy a túlsúly kisebb jelentőségű probléma, de arra nem utal, hogy a soványság kevésbé jelentene kötelező társadalmi felszólítást számukra. Neumark-Sztainer és munkatársainak (2002) vizsgálata megerősítette azt, hogy az afroamerikai serdülők körében a túlsúly következtében kialakuló pszichés problémák azonosak a fehér bőrű társaik problémáival, tehát a magasabb előfordulási arány és az explicitebb problémamegnevezés nem feltétlenül változtat a túlsúly társadalmi megítélésén.

Nemcsak a kommunikációs tabu miatt váltak a túlsúlyos résztvevők az implicit elutasítás áldozataivá, hanem a csoportokban megfigyelt konformizmusra törekvés miatt is, amely megakadályozta a véleményváltozást. A nyílt konfrontáció kerüléséből, az egyetértő megjegyzés mögé bújtatott egyet nem értésből, a viták gyors lezárásából jól érezhető volt, hogy a ténylegesen egységes álláspont igényénél nagyobb volt az egységesnek tűnő

álláspont kialakításának igénye. Amennyiben véleményváltás történt, az többnyire a többségi vélemény irányában volt tetten érhető, illetve a konfliktus feloldása végett. A gyerekek véleményét alig befolyásolta egy-egy újonnan hallott információ, sokkal inkább jellemző volt, hogy az új információt a korábban kialakított elképzelésbe igyekeztek mindenáron beleilleszteni.

Következésképpen megállapíthatjuk, hogy a negatív vélemények felszínre kerülését mind a kommunikációs tabuk, mind az elfogadás morális felszólítása megakadályozta, és bár ez utóbbit alapvetően pozitív értéknek tekinthetjük a társas együttélés során, világos, hogy ez nem jelent tényleges inklúziót, vagyis a „másik” csoport tagjával kialakított pozitív kapcsolat ebben az értelmezési keretben csupán kivétel lehet. Ebben a helyzetben az elutasító személy nincs tisztában saját attitűdjeinek jellegével, miközben az elutasított pontosan érzékeli az eltérő bánásmódot (Dovidio & Gaertner 2004).

Ezzel vág egybe a sovány és a kövér lány képét felhasználó feladat során tapasztalt általános attitűd is, amelyben a sovány lány jelenítette meg a normát. Tehát az összehasonlítás alapja nem egyszerűen a soványság és a kövérség, hanem a jelzős és a jelző nélküli állapot. A soványság mint norma attól vált szembetűnővé, hogy a gyerekek nagyon kevés szót ejtettek a sovány lányról. Az ő jellemzésével nem vagy alig kellett foglalkozni. Ez az eredményünk talán még fontosabb indikátora annak, hogy az általunk vizsgált gyerekek számára teljesen nyilvánvaló, hogy a testsúly alapján az emberek feloszthatók különböző kategóriákba, és ezek a kategóriák eltérő társadalmi megítélés alá esnek. Ha a gyerekek úgy dolgoztak volna, hogy a pozitív tulajdonságokat helyezik a sovány lányhoz és a negatívakat a túlsúlyoshoz, abból azt tudhattuk volna meg, hogy a kövérséget elítélik, és problémásnak látják a soványsághoz képest. De az általunk kapott eredmény nem erre utal, hanem azt jelzi, hogy a soványság jeleníti meg a gyerekek által természetesen elvárt külsőt, így aki sovány, az észrevétlen maradhat, csak számára biztosított a privilegizált többség láthatatlansága, ahogyan azt Carter (1997) a fehérség privilégiumának nevezett jelenség keretében ismerteti.

Fenti eredményeink alapján egyértelműen azonosíthatjuk a túlsúlyos gyerekek többszörös fenyegetettségét a kortárs közösségben. Az implicit előítéletek gyakorlatilag lehetetlenné teszik a konfrontációt, az elutasított-nak így két választása marad: vagy átveszi a többség negatív véleményét saját csoportjával kapcsolatban vagy izolálódik. Az általunk külön figyelmet kapott két lány eltérően reagált a feladatra. Negatív tapasztalataik feldolgozására egyikük a nyílt konfrontációt, másikuk az elkerülést, a ki

nem mondást választotta. Bár a véleményük árnyaltabb volt, és lényegesen több és valódibb együttérzést mutattak a túlsúlyos emberekkel kapcsolatban, mint a csoport többi tagja, időnként rendszerigazoló negatív attitűd formájában ők maguk is hangot adtak negatív véleményüknek a túlsúlyos emberekről (Jost & Banaji, 1999; Quinn & Crocker, 1998). Részvételük nem hozott számukra kedvezőbb csoporton belüli pozíciót és nem javította személyes kapcsolataikat sem, így nem segítette elő a fenyegetett identitással való sikeres megküzdést (Breakwell, 1986).

5. Következtetések

A társadalmi tabuk a túlsúly stigmáját és a kirekesztés problémáját kimondhatatlanná teszik. A gyerekek nézetei bár hűen tükrözik a felnőtt társadalom soványságkultuszát, ugyanakkor keverednek benne a gyerektársadalmat működtető dinamikai elemek, a kiközösítés és a befogadás dinamikája. A felnőtt moderátor jelenlétében folytatott beszélgetéseket meghatározta a konszenzusteremtés és a toleráns énkép kialakításának igénye, a vélemények alakulásának dinamikáját pedig az befolyásolta, hogy a kövérséggel kapcsolatos negatív, elutasító nézetek nem kimondhatók, nem felvállalhatók, azonban feltételezhető, hogy mindenki osztozik bennük.

A serdülőkor előtt álló lányok tehát úgy tűnik, erősen érintettek a későbbi testképzavarral, evészavarral járó betegségek társadalmi – egyéni, interperszonális és csoportszinten megjelenő – összetevői által, hiszen kötelező normának tekintik a soványságot, negatív attitűdökkel rendelkeznek az elhízással kapcsolatban, de nem nevezik meg azokat a csoportot működtető mechanizmusokat, amelyek a túlsúlyos személy marginalizációját okozzák. A negatív véleményen az új információk nemigen tudtak változtatni. Kutatásunk eredményei arra engednek következtetni, hogy a serdülőkor előtt álló lányokat jobban kellene segíteni abban, hogy világosan lássák a különbséget: 1) az egészséges táplálkozás, az egészséges életmód, tehát egyfelől a túlsúly és megelőzésének fontossága és a 2) külső megjelenéssel kapcsolatban a társadalom által kialakított elvárások és a túlsúlyos emberek diszkriminációja között. Időnként felsejlik a narratívában, hogy a túlsúly problémája nem elsősorban esztétikai, hanem inkább egészségügyi kérdés, és ahogyan az alábbi idézet is illusztrálja, a külső megjelenéssel kapcsolatos társadalmi elvárás ettől függetlenül jeleníthet meg a serdülőkor előtt álló lányok számára komoly pszichológiai terhet.

Rózi: Nagyon sokan törődnek a külsejünkkel.

Marianna: És igen, igaza van Rozinak, hogy nagyon sokan törődnek, és mégse számít annyit, mint...

Tünde: ...mint amennyit törődünk vele. (4. csoport)

Irodalom

- Allison, K.W. (1998). Stress and oppressed category membership. In J.K. Swim, & C. Stangor (Eds.), *Prejudice: The target's perspective* (145–170). San Diego: Academic
- Allport, G.W. (1977). *Az előítélet*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Austin, J.L. (1990). *Tetten ért szavak*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Banaji, M.R., & Greenwald, A.G. (1994). Implicit stereotyping and prejudice. In M.P. Zanna, & J.M. Olson (Eds.), *The psychology of prejudice: The Ontario Symposium* (Volume 7, 55–76). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates
- Barreto, M., & Ellemers, N. (2005). The perils of political correctness: Responses of men and women to old-fashioned and modern sexist views. *Social Psychological Quarterly*, 68(1), 75–88.
- Blommaert, J., & Verschueren, J. (1998). *Debating diversity: Analysing the discourse of tolerance*. London: Routledge
- Bordo, S. (2003). *Unbearable weight: Feminism, Western culture, and the body*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press
- Branscombe, N.R., Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (1999). The context and content of social identity threat. In N. Ellemers, R. Spears, & B. Doosje (Eds.), *Social identity: Context, commitment, and content* (35–58). Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Breakwell, G.M. (1986). *Coping with threatened identities*. London: Methuen
- Brown, R. (1998). Régi és új előítéletek. In: F. Erős (szerk.), *Megismerés, előítélet, identitás* (211–236). Budapest: Wesley – Új Mandátum Kiadó
- Carter, R.T. (1997). Is white a race? Expressions of white racial identity. In M. Fine, L. Weis, L.C. Powell, & L.M. Wong (Eds.), *Off white: Readings on race, power and society* (198–209). New York: Routledge
- Catterall, M., & Maclaran, P. (1997). *Focus group data and qualitative analysis programs: Coding the moving picture as well as the snapshots*. Letöltve: 2011. 04. 20-án: <http://socresonline.org.uk/socresonline/2/1/6.html>
- Colls, R., & Evans, B. (2009). Questioning obesity politics: Introduction to a special issue on critical geographies of fat / bigness / corpulence. *Antipode: A Radical Journal of Geography*, 41(5), 1011–1020.
- Crandall, C.S. (1994). Prejudice against fat people: Ideology and self-interest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66(5), 882–894.
- Doise, W., & Moscovici, S. (1980). A csoportdöntés. In F. Pataki (szerk.), *Csoportlélektan* (539–568). Budapest: Gondolat Kiadó
- Dovidio, J.F., & Gaertner, S.L. (2004). Aversive racism. *Advances in Experimental Social Psychology*, 36, 1–52.
- Erhardt, É. (2010). *Gyermekkori elhízás: megállítható-e a járvány?* Letöltve: 2011. 02. 10-én: <http://diabetesonline.hu/kozossseg/gyermekdiabetes-szekcio/2253-gyermekkori-elhizas-megallithato-e-a-jarvany>

- Erős, F. (2005). Az előítélet-kutatás dilemmái. In M. Neményi, & J. Szalai (szerk.), *Kisebbségek kisebbsége – A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai* (353–376). Budapest: Új Mandátum kiadó
- Feischmidt, M., & Kovács, É. (2007). *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban*. Letöltve: 2011. 04. 20-án: http://szabadbolcseszlet.elte.hu/index.php?option=com_tananyag&task=showElements&id_tananyag=53
- Fitzgerald, L.S., Swan, S., & Fischer, K. (1995). Why didn't she just report him? The psychological and legal implications of women's responses to sexual harassment. *Journal of Social Issues*, 51(1), 117–138.
- Galambos, N.L., Almeida, D.M., & Petersen, A.C. (1990). Masculinity, femininity, and sex role attitudes in early adolescence: Exploring gender intensification. *Child Development*, 61(6), 1905–1914.
- Glick, P., & Fiske, S.T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491–512.
- Goffman, E. (1981). *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest: Társadalomtudományi könyvtár
- Good, C., Aronson, J., & Inzlicht, M. (2003). Improving adolescents' standardized test performance: An intervention to reduce the effects of stereotype threat. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 24, 645–662.
- Hutchinson, D.M., Rapee, R.M., & Taylor, A. (2010). Body dissatisfaction and eating disturbances in early adolescence: A structural modeling investigation examining negative affect and peer factors. *Journal of Early Adolescence*, 30(4), 489–517.
- Jackman, M. R. (1994). *The velvet glove: Paternalism and conflict in gender, class, and race relations*. Berkeley: University of California Press
- Jones, D.C., Vigfusdottir, T.H., & Lee, Y. (2004). Body image and the appearance culture among adolescent girls and boys: An examination of friend conversations, peer criticism, appearance magazines, and the internalization of appearance ideals. *Journal of Adolescent Research*, 19(3), 323–339.
- Jost, J.T., & Banaji, M.N. (1999). A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat képződése. In Gy. Hunyady, D.L. Hamilton, & L.A. Nguyen (szerk.), *A csoportok percepciója* (489–517). Budapest: Osiris
- Kálmán, Zs., & Bognár, Á. (2011). *Kitől tartunk jobban: a romáktól vagy az adóhatóságtól?* Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar
- Kielty, S. (2008). Non-resident motherhood: Managing a threatened identity. *Child and Family Social Work*, 13(1), 32–40.
- Kilianski, S.E., & Rudman, L.A. (1998). Wanting it both ways: Do women approve of benevolent sexism? *Sex Roles*, 39(5–6), 333–352.
- Kincsés, Gy. (2004). *Magyarország egészségügye és szociális rendszere*. Letöltve 2011. 04. 10-én: http://www.eski.hu/new3/adatok/zip_doc/eg-szoc-rendsz.pdf
- Kinder, D.R., & Sears, D.O. (1981). Prejudice and politics: Symbolic racism versus racial threats to the good life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(3), 414–431.
- Lazarewicz, A., Schmader, T., & Stone, J. (2003). *Coping with stigma: Exploring strategies from the target perspective*. Poster presented at the Claremont Conference in Applied Social Psychology, Claremont, CA
- Lerner, M.J., & Montada, L. (1998). An overview: Advances in belief in a just world theory and methods. In L. Montada, & M.J. Lerner (Eds.), *Responses to victimizations and belief in a just world* (1–7). New York: Plenum Press
- Levine, M.P., Smolak, L., & Hayden, H. (1994). The relation of sociocultural factors to eating

- attitudes and behaviors among middle school girls. *The Journal of Early Adolescence*, 14(4), 471–490.
- Lewis, G. (2005). Welcome to the margins: Diversity tolerance, and politics of exclusion. *Ethnic and Racial Studies*, 28(3), 536–558.
- Lobstein, T., & Frelut, M.L. (2003). Prevalence of overweight among children in Europe. *Obesity Reviews*, 4, 195–200.
- Mason, H.R.C., Marks, G., Simoni, J., Ruiz, M.S., & Richardson, J.L. (1995). Culturally sanctioned secrets? Latino men's nondisclosure of HIV infection to family, friends, and lovers. *Health Psychology*, 14(1), 6–12.
- Miller, C., Rothblum, E., Felicio, D., & Brand, P. (1995). Compensating for stigma: Obese and nonobese women's reactions to being visible. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(10), 1093–1106.
- Minnow, M. (1990). Making all the difference: Inclusion, exclusion and American law. Ithaca, London: Cornell University Press
- Morgan, D. (1997). *Focus groups as qualitative research*. Qualitative Research Series, Volume 16. (2nd edition). Thousand Oaks: Sage Publications
- Neumark-Sztainer, D., Falkner, N., Story, M., Perry, C., Hannan, P. J., & Mulert, S. (2002). Weight-teasing among adolescents: Correlations with weight status and disordered eating behaviors. *International Journal of Obesity*, 26(1), 123–131.
- Neumark-Sztainer, D., Story, M., & Faibisch, L. (1998). Perceived stigmatization among overweight African-American and Caucasian adolescent girls. *Journal of Adolescent Health*, 23(5), 264–270.
- Nichter, M. (2000). *Fat talk: What girls and their parents say about dieting*. Cambridge: Harvard University Press
- Papp, I., Czeglédi, E., & Túry, F. (2010). Az elhízással kapcsolatos attitűd mérése gyermekkorban: A Közös Tevékenységek Kérdőív magyar változatának pszichometriai sajátosságai. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 11(3), 209–226.
- Paxton, S.J., Schutz, H.K., Wertheim, E.H., & Muir, S.L. (1999). Friendship clique and peer influences on body image concerns, dietary restraint, extreme weight-loss behaviors, and binge eating in adolescent girls. *Journal of Abnormal Psychology*, 108(2), 255–266.
- Phinney, J.S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: Review of the research. *Psychological Bulletin*, 108(3), 499–514.
- Puhl, R., & Brownell, K.D. (2001). Bias, discrimination, and obesity. *Obesity Research*, 9(12), 788–805.
- Puhl, R., & Brownell, K.D. (2003). Ways of coping with obesity stigma: Review and conceptual analysis. *Eating Behaviors*, 4, 53–78.
- Quinn, D.M., & Crocker, J. (1998). Vulnerability to the affective consequences of the stigma of overweight. In J.K. Swim, & C. Stangor (Eds.), *Prejudice: The target's perspective* (127–148). San Diego: Academic
- Quinn, K.A., Macrae, C.N., & Bodenhausen, G.V. (2009). Stereotyping and impression formation: How categorical thinking shapes person perception. In M.A. Hogg, & J. Cooper (Eds.), *The SAGE Handbook of Social Psychology* (68–92). Los Angeles: Sage
- Rail, G., Holmes, D., & Murray, S.J. (2010). The politics of evidence on 'domestic terrorists': Obesity discourses and their effects. *Social Theory & Health*, 8(3), 259–279.
- Richardson, S.A., Goodman, N., Hastorf, A.H., & Dornbusch, S.M. (1961). Cultural uniformity in reaction to physical disabilities. *American Sociological Review*, 26(2), 241–247.

- Rodé, M. (2006). A gyermekkori kövérség problémaköre. *Legis Artis Medicinae*, 16(2), 139–144.
- Rosenblum, G.D., & Lewis, M. (1999). The relations among body image, physical attractiveness and body mass in adolescence. *Child Development*, 70(1), 50–64.
- Sallai, Á. (2001). Gyermekkori obesitas. *Hippocrates*, 3(5), 285–288.
- Sanford, N. (1998). Az autoriter személyiség elmélete. In F. Erős (szerk.), *Megismerés, előítélet, identitás* (142–156). Budapest: Wesley – Új Mandátum Kiadó
- Sassi, F., Devaux, M., Cecchini, M., & Rusticelli, E. (2009). *The obesity epidemic: Analysis of past and projected future trends in selected OECD countries*. OECD Health Working Papers, No. 45. OECD Publishing
- Sherman, D.K., & Cohen, G.L. (2006). The psychology of self-defense: Self-affirmation theory. In M.P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 38, 183–242). San Diego: Academic
- Shroff, H., & Thompson, K.J. (2006). Peer influences, body-image dissatisfaction, eating dysfunction and self-esteem in adolescent girls. *Journal of Health Psychology*, 11(4), 533–551.
- Sobal, J. (1991). Obesity and socioeconomic status: A framework for examining relationships between physical and social variables. *Medical Anthropology: Cross-Cultural Studies in Health and Illness*, 13(3), 231–247.
- Solt, O. (1998). Interjúzni muszáj. In O. Solt (szerk.), *Méltóságot mindenkinek. Összegyűjtött írások* (Vol. 1, 29–45). Budapest: Beszélő
- Steele, C.M., & Aronson, J. (1995). Stereotype threat and the intellectual test performance of African Americans. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(5), 797–811.
- Stice, E. (1994). Review of the evidence for a sociocultural model of bulimia nervosa and an exploration of the mechanisms of action. *Clinical Psychology Review*, 14(7), 633–661.
- Szokolszky, Á. (2004). A kvalitatív stratégia. In Á. Szokolszky (szerk.), *Kutatómunka a pszichológiában: Metodológia, módszerek, gyakorlat* (386–513). Budapest: Osiris
- Szumska, I. (2006). Az elhízás gyakorisága és hatása az életminőségre. In: M. Kopp, & M.E. Kovács (szerk.), *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón* (210–220). Budapest: Semmelweis
- Túry, F. (2005). *Anorexia, bulimia. Öngyógyító és családsegítő kalauz*. Budapest: Print-X-Budavár Kiadó
- Wolf, N. (1999). *A szépség kultusza*. Debrecen: Csokonai
- Wright, J., & Harwood, V. (2008). *Biopolitics and the obesity epidemic: Governing bodies*. London: Taylor & Francis

Children's implicit rejection of overweight people

KENDE, ANNA – BERNÁTH, DÓRA

The psychological aspects of being overweight are inseparable from obesity stereotypes and women's social roles. Both scientific and lay discourses ascribe individual responsibility to obesity rather than external factors. An overweight person is strongly stigmatized and discriminated against; however, the rejection tends to take an implicit form. Not only obesity, but the rejection connected to it can be identified in childhood as well. Our quali-

tative research aimed at discovering how the exposure to weight stereotypes are reflected in pre-adolescent girls' attitudes toward weight gain, overweight people and the norm of slimness. Eight focus group interviews were conducted with the participation of 51, 9- to 11-year-old pre-adolescent girls in and around Budapest, Hungary. Content analysis of the interview transcripts took place on different levels, within the framework of "grounded theory" and following the social psychological theories on the effects of stereotyping. Our results point to a unanimously shared negative attitude toward obesity, which are obstructed by communication taboos and therefore expressed implicitly. Participating children encountered a moral dilemma over the experience of rejection and their own positive, tolerant self-image. Therefore, attributional judgments connected to overweight determine the dynamic of rejection and acceptance. The conversations also made it clear that being slim is the widely accepted norm, it is the unmarked position. However, as these commonly shared ideas were not explicitly communicated, they put a further threat on the position of children with overweight, as the others expressing implicit or aversive rejection remain oblivious of their own behavior, while the victims of rejection are fully aware of it. The problem of overweight is indescribable, but governs group dynamics. Based on our findings we therefore argue, that pre-adolescent girls should become aware of the difference between healthy nutrition/healthy life-style, thus preventing obesity and the normative expectations of the ideal look and the discrimination connected to it.

Keywords: overweight, obesity-stigma, prepuberty, implicit stereotypes, aversive rejection, group-dynamics, focus group interview